

Oriental Journal of Education

DEVELOPING STUDENTS' INTELLECTUAL ABILITIES ON THE BASIS OF PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE

Shakhnoza Mamatkulova

Lecturer, Department of Preschool Education Methodology

Termez State Pedagogical Institute

E-mail: mamatqulovash@terdupi.uz

Termez, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: intellect, cognitive development, critical thinking, creative thinking, metacognition, student competencies, educational technologies.

Received: 19.11.25

Accepted: 20.11.25

Published: 21.11.25

Abstract: This article analyzes modern approaches to developing students' intellectual abilities, their psychological and pedagogical foundations, innovative methods applied in the educational process, as well as scientific perspectives on fostering creative thinking and analytical competencies. This study aims to identify effective ways to enhance students' intellectual potential and to develop recommendations for their implementation in pedagogical practice.

TALABALARNING INTELLEKTUAL QOBILIYATINI FALSAFIY BILIMLAR ASOSIDA SHAKLLANTIRISH

Shaxnoza Mamatqulova

Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi

Termiz davlat pedagogika instituti

mamatqulovash@terdupi.uz

Termiz, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: intellekt, kognitiv rivojlanish, tanqidiy fikrlash, kreativ fikrlash, metakognitsiya, talaba kompetensiyasi, ta'lim texnologiyalari.

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning intellektual qobiliyatini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari, psixologik-pedagogik asoslari, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan innovatsion metodlar, shuningdek, ijodiy fikrlash va analitik kompetensiyalarni shakllantirishga oid ilmiy qarashlar tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqot talabalarda intellektual salohiyatni oshirishning samarali usullarini aniqlash va ularni pedagogik amaliyotga joriy etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

ФОРМИРОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ФИЛОСОФСКИХ ЗНАНИЙ

Шахноза Маматкулова

Преподаватель кафедры методики дошкольного образования

Термезский государственный педагогический институт

E-mail: mamatqulovash@terdupi.uz

Термез, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова:	интеллект,	Аннотация:	В данной статье
когнитивное развитие, мышление, метакогниция, образовательные технологии.	критическое мышление, студента,	анализируются современные подходы к развитию интеллектуальных способностей студентов, их психологопедагогические основы, инновационные методы, применяемые в образовательном процессе, а также научные взгляды на формирование творческого мышления и аналитических компетенций. Цель исследования — выявить эффективные способы повышения интеллектуального потенциала студентов и разработать рекомендации по их внедрению в педагогическую практику.	

Kirish. XXI asrda ta'limning asosiy maqsadlaridan biri — talabalarda yuqori darajadagi intellektual kompetensiyalarni shakllantirish va ularni mustaqil fikrlaydigan, kreativ yondashadigan, analitik qarorlar qabul qila oladigan mutaxassis sifatida tayyorlashdir. Intellektual qobiliyatlar majmuasi — bu talabaning bilimni qabul qilish, qayta ishlash, tahlil qilish va amalda qo'llash jarayonlari sifatidan iborat bo'lib, ularning samarali rivojlanishi maxsus pedagogik yondashuvni talab etadi

Bugungi kunda intellektual rivojlanishning psixologik mexanizmlari, ta'lim muhitining rolga doir ilmiy qarashlar, shuningdek, zamonaviy texnologiyalar orqali kognitiv jarayonlarni qo'llab-quvvatlash masalalari dolzarb hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning ahamiyati shundan iboratki, u talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan ilmiy asoslangan metodlarni aniqlaydi. Bo'lajak tarbiyachilarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga adekvat bo'lgan ta'lim texnologiyalari ikki darajada taqdim etilishi mumkin: yaxlit pedagogik jarayon va pedagogik jarayon elementlari darajasi.

Talaba shaxsining intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalardan muammoli ta'lim, modulli ta'lim, kontekstli ta'lim va o'yinga asoslangan ta'lim eng ko'p qo'llaniladi.

Intellektni baholashning aniq nazariyalari va vositalarini tahlil qilish bizga XX asr oxirida intellektning har qanday nazariyasini uni tekshirishning psixometrik vositalari bilan izchil taqdim

etish tendentsiyasi mavjud bo'lganligi haqida ba'zi xulosalar chiqarishga imkon beradi. So'nggi yillarda chet el tadqiqotlarida har bir yangi intellekt modelini yetarli darajada vakillik namunalarida normallashtirilgan bir yoki bir nechta sinov batareyalari bilan yetarlicha kuchli psixometrik qo'llab – quvvatlash bilan birga taqdim etish odatiy holga aylandi. Aksariyat asarlarda intellekt faoliyatdagi muvaffaqiyatning eng muhim omili sifatida talqin qilinadi.

Intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish muammosini hal qilishning nazariy asoslari bir qator psixologik-pedagogik tadqiqotlarda keng yoritilgan. Shunday qilib, Yu. A.Samarin umumlashgan aqliy malakalarni rivojlantirish, bilimlardan turli vaziyatlarda foydalanish imkoniyatini yaratish uchun aqliy mehnatning usuli va uslubi muhim ekanligini ko'rsatadi (259, 75). P.L.Galperin, E.L.Kabanova-Meller, L.A.Menchinskaya, N.F.Talizina va boshqalar bilimlarni o'zlashtirish usuli bilan uni amaliyotda qo'llash muvaffaqiyati o'rtasida bevosita bog'liqlikni o'rnatib, o'quvchilar bilimini o'zlashtirish samaradorligi ularning tahlil qilish, sintez qilish, mavhumlashtirish va umumlashtirish ko'nikmalarini umumlashtirish darajasiga bog'liqligini ko'rsatdi. Shvetsiyalik olim I.Linxart "o'rganish aqliy rivojlanishning birlamchi omilidir, u butun shaxsning rivojlanishiga asoslanadi" (195, 13) deb hisoblaydi.

V.D. Shadrikovning intellekt haqidagi tushunchasi nafaqat inson qobiliyatlari tuzilishiga, balki, avvalambor, insonning ichki dunyosi tuzilishiga ham izchil integratsiyalashgan. Insonning ichki dunyosi psixologiya fanining predmeti hisoblanib, qatlamli tuzilishga ega. Ichki dunyo shaxsning xususiyatlarini (tananing funktsional tizimlari), faoliyat sub'ekti (operatsion xususiyatlar) va shaxs sifatida (ma'naviy holatlar, motivatsiya, shaxsiy xususiyatlar va boshqalar) o'z ichiga oladi.

Shaxsning ichki dunyosining rivojlanishi faoliyat orqali yuzaga keladi, bu psixologik funktsional tizim hisoblanadi. U organizmning fiziologik funktsional tizimlari asosida rivojlanadigan individual psixik funktsiyalarga asoslanadi. Ushbu ikkinchisining xususiyatlari inson qobiliyatlari bo'lib, ular tizimli va tekislangan tuzilishga ega. Aniqroq aytganda, biz shaxsning shaxs, faoliyat sub'ekti va shaxs sifatidagi yuqorida aytib o'tilgan qobiliyatlari haqida gapiramiz. Faoliyat orqali fiziologik funktsional tizimlar (shaxsning qobiliyatlari asosida) asosida rivojlanayotgan faoliyat sub'ektning qobiliyatlari o'zlari faoliyatning istalgan natijasiga erishishni ta'minlaydigan tizimli psixologik shakllanishlarni ifodalaydi.

Shaxs qobiliyatlarining roli sub'ekt tomonidan operativizatsiya va intellektualizatsiya jarayonlarini boshqarish va individual qobiliyatlarni o'zlashtirishdan iborat. Aql-idrok va intellektual qobiliyatlarni tushunishga kelsak, shuni ta'kidlash kerakki, V.D nazariyasidagi aql. Shadrikov shaxsning kognitiv qobiliyatlarining (sub'ektning qobiliyatlari) tizimli namoyon bo'lishi sifatida tavsiflanadi.

Aqliy rivojlanish, dinamik tizim bo'lib, ham ijtimoiy tajribani o'zlashtirishga, ham organik asosning (birinchi navbatda miya va asab tizimining) etukligiga bog'liq bo'lib, u bir –tomondan

rivojlanish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi, ikkinchidan, faoliyat ta'sirida o'zgaradi. Aqliy rivojlanish bolaning turmush sharoiti va tarbiyasiga qarab notekis davom etadi. O'z-o'zidan, tartibsiz rivojlanish jarayonida uning darajasi pasayadi, bu aqliy jarayonlarning noto'g'ri ishlashining ta'sirini ko'rsatadi. Shuning uchun har bir bolaning aqliy rivojlanish darajasini diagnostika qilish ta'lim tizimida ishlaydigan psixologlar uchun juda dolzarbdir.

Rus psixologlari tomonidan ko'rib chiqilgan aqliy rivojlanish ko'rsatkichlari ular amal qiladigan aqliy rivojlanishning nazariy kontseptsiyalarining mazmuniga bog'liq. Ular orasida quyidagilar ko'pincha ta'kidlanadi:

- ◆ psixik jarayonlarning xususiyatlari (birinchi navbatda fikrlash va xotira);
- ◆ ta'lim faoliyatining xususiyatlari;
- ◆ ijodiy fikrlash ko'rsatkichlari.

Aqliy rivojlanishning aniqlangan ko'rsatkichlarining hech biri to'liq emas, rivojlanishning turli bosqichlarida shaxslarning kognitiv sohasining xususiyatlarini to'liq aks ettiradi.

Bo'lajak tarbiyachilarning intellektual qobiliyatlari - bu gumanitar, psixologik, pedagogik va fanga oid bilimlarga asoslangan aqliy jarayonlarni amalga oshirish va uni ta'lim va kasbiy muammolarni hal qilishda qo'llash qobiliyatidir. Bo'lajak pedagoglarning intellektual qobiliyatlari quyidagilardan iborat:

Kognitiv ko'nikmalar: tushunchalarni aniqlash, tushunchalar o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish, o'quv va kasbiy muammolarni hal qilish jarayonida asosiy postulatlar va oqibatlarni aniqlash, - (agar bo'lajak pedagog kognitiv ko'nikmalarni shakllantirgan bo'lsa, demak, u o'quv va kasbiy muammolarni hal qilish jarayonida pedagogik vaziyatni tahlil qilishi va baholashi, muammoni ajratib olish, muammoning paydo bo'lishiga bog'liq bo'lgan omillarni engib o'tish, muammoni yanada hal qilish yo'llarini aniqlash);

metakognitiv qobiliyatlar: o'z intellektual faoliyatining maqsad va kichik maqsadlarini oldinga qo'yish; savollarni shakllantirish; gipotezalarni ilgari surish va asoslash; rejalashtirish - o'z harakatlarining ketma-ketligini qurish; bashorat qilish - qabul qilingan qarorlarning oqibatlarini hisobga olish, shuningdek muammoli vaziyatdagi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni bashorat qilish; strukturaviy ma'lumotlar; boshqalar bilan muloqotda turli kognitiv pozitsiyalarni sintez qilish, - (agar bo'lajak pedagog metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantirgan bo'lsa, demak u o'quv va kasbiy muammolarni hal qilish yo'llarini qurishi, tarkibni, faoliyat shakllarini va ta'lim vositalarini tanlashni tashkil qilish uchun loyihalarni ishlab chiqishi mumkinligini anglatadi);

intellektual ko'nikmalar: muayyan hodisani tavsiflash va tahlil qilishning turli usullaridan foydalanish, evristik usullardan foydalanish; o'quv va kognitiv faoliyat jarayonida o'ziga xos uslublarning xususiyatlariga tayanish, o'z intellektual faoliyatining individual "qadamlari" sifatini mustaqil ravishda baholash.

Bo'lajak pedagoglarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish umumiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida yuzaga keladi va bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Bo'lajak pedagoglarning umumiy kasbiy tayyorgarligi bosqichlari: yo'naltirilganlik, nazariy-uslubiy va faoliyatga asoslangan.

Orientatsiya bosqichida barcha turdagi intellektual qobiliyatlar shakllantiriladi, ammo kelajakdagi pedagoglarning kognitiv intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga ustuvor ahamiyat beriladi. Nazariy- uslubiy bosqichda barcha uch turdagi intellektual qobiliyatlar shakllantiriladi, lekin kelajakdagi pedagoglarning metakognitiv intellektual qobiliyatlariga ustunlik beriladi.

Faoliyatga asoslangan bosqichda intellektual ko'nikmalarning barcha turlarini rivojlantirish davom etmoqda, ammo kelajakdagi pedagoglarning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga ustuvor ahamiyat beriladi.

Bo'lajak tarbiyachilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish talabalarning umumiy kasbiy tayyorgarlik bosqichlari mantig'iga ko'ra har xil turdagi o'quv va kasbiy muammolarni hal qilish jarayonida amalga oshiriladi:

birinchi - umumiy kasbiy tayyorgarlikning yo'naltirilgan bosqichida, ustuvor ta'lim va kasbiy vazifalar intellektual ko'nikmalarni yangilash vazifalari: bo'lajak pedagoglarning intellektual qobiliyatlarini o'z-o'zini diagnostika qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan vazifalar; bo'lajak pedagoglarda intellektual qobiliyatlar haqidagi bilimlar tizimini rivojlantirishga qaratilgan vazifalar; intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish strategiyasini aniqlash vazifalari;

umumiy kasbiy tayyorgarlikning ikkinchi bosqichida - nazariy va uslubiy - ustuvor o'quv va kasbiy vazifalar - intellektual rivojlanish jarayonini loyihalash vazifalari. ko'nikmalar: talabalarni egallashga qaratilgan vazifalar intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish usullari, faoliyat shakllari, vositalari va usullaridan foydalanish bo'yicha individual tajriba;

Umumiy kasbiy tayyorgarlikning uchinchi - faoliyatga asoslangan bosqichida

- ustuvor o'quv va kasbiy vazifalar intellektual ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonini modellashtirish vazifalari: yangi bilimlarni o'zlashtirish va mustahkamlashga qaratilgan vazifalar. intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishni aks ettiruvchi o'quv faoliyati usullari; baholash, o'z-o'zini baholashga qaratilgan vazifalar, o'quv va kasbiy muammolarni hal qilish jarayonida intellektual qobiliyatlardan foydalanishni o'z-o'zini nazorat qilish.

Bo'lajak tarbiyachilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish diagnostikasining mezon bazasi sub'ektiv va faoliyatga asoslangan mezonlarni o'z ichiga oladi.

Subyektiv mezonning ko'rsatkichlari motivatsion va aks ettiruvchidir. Motivatsion ko'rsatkich bo'lajak pedagoglarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga bo'lgan munosabatini tavsiflaydi va ularning intellektual qobiliyatlarning xususiyatlarini o'rganishga qiziqish darajasini va ulardan ta'lim va kasbiy muammolarni hal qilishda foydalanishni belgilaydi. Reflektor ko'rsatkichi bo'lajak

pedagogning o'quv va kasbiy muammolarni hal qilishda o'z intellektual qobiliyatlaridan foydalanishni tahlil qilish va baholash qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Ishlash mezonining ko'rsatkichlari kognitiv va operatsiondir. Kognitiv ko'rsatkich bo'lajak pedagoglarning intellektual qobiliyatlari va ushbu intellektual qobiliyatlardan foydalangan holda o'quv va kasbiy muammolarni hal qilish usullari haqidagi bilimlarini tavsiflaydi. Operatsion ko'rsatkich bo'lajak pedagoglarning o'quv va kasbiy muammolarni hal qilishda o'z intellektual qobiliyatlaridan foydalanish qobiliyatini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.G'oziyev E. "Psixologiya". – Toshkent, 2010.
- 2.Saidahmedov N. "Yangi pedagogik texnologiyalar". – Toshkent, 2016.
- 3.Jalolov J. "Pedagogik kompetensiya asoslari". – Toshkent, 2020.
- 4.Sternberg R. "The Theory of Human Intelligence". – New York, 2018.